

УДК [340.1:347.99](477.82-2)"1578/1589"

М. Яцишин

Діяльність Луцького Трибуналу (1578-1589 рр.)

У статті аналізується діяльність Луцького Трибуналу як апеляційної судової інстанції Волинського воєводства в період 1578-1589 р.р. Факт створення і функціонування Луцького трибуналу, який виступав найвищою апеляційною інстанцією для міських судів, а також позовів шляхти свідчить про факт збереження значної доли самостійності та відокремленості місцевої громади, яка не піддавалась полонізації після Люблінської унії 1569 р.. Юрисдикція цієї апеляційної інстанції поширювалась на Волинське, Брацлавське, Київське воєводства і в своїй судовій діяльності використовувала не польські закони, а Литовські статuti, в першу чергу Волинський 1566 р. та Новий Литовський Статут 1588 р.. Важливим є також факт ведення судового діловодства староруською мовою, що підтверджує вище викладену тезу про автономію правової системи українських воєводств у складі Речі Посполитої після Люблінської унії. Луцький Трибунал припинив своє існування в 1589 році, коли апеляційною інстанцією для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств став Головний Люблінський Трибунал.

Ключові слова: Луцький Трибунал, Коронний Трибунал, Головний Литовський трибунал, Волинське воєводство, Варшавський сейм 1578 року, середньовічне судочинство.

Постановка проблеми. Очевидно, що історія судоустрою та судочинства на рубежі середньовіччя та нового часу, масштабність та їх значення обумовлюють використання історико-правового досвіду проведення реформ на українських землях для з'ясування суспільних та правових викликів як в історичні проміжки побудови судової системи минулого часу, так і в сучасний період.

Аналіз та узагальнення напрацьованого матеріалу має не тільки прикладне значення, а й впливає на з'ясування історико-правових прогалин та дискусійних моментів задля об'єктивного висвітлення навчального курсу «Історія держави і права України».

Аналіз досліджень даної проблеми. Науковий інтерес до історії українського судоустрою та судочинства зародився в кінці XVIII ст. на поч. XIX ст. і пов'язаний з роботами українських, польських, російських дослідників М. Владимирського-Буданова, О. Бальзера, М. Іванішева, Ф. Леонтовича, Г. Попова, М. Ясинського. Сучасна українська історіографія проблеми представлена як істориками-медієвістами, серед яких назвемо роботи А. Гурбика, Д. Ващука, О. Патяки, Н. Старченко, так і істориками права, серед яких відзначимо роботи М. Бедрія, Н. Сизої, П. Музиченка, С. Ковальова, О. Сокальської.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії права на українських землях є важливою складовою не тільки юридичної освіти, а й формування загальної правової культури української спільноти. Цілком очевидно, що право є засобом формування справедливості в суспільстві, його реалізація формує високий рівень правосвідомості в народі, забезпечує законні права індивіда, громади, суспільства, а також забезпечує баланс на межі інтересів громадянина та держави.

З огляду на вище викладене правильним є факт звернення до історії судочинства на українських землях в XVI столітті, зокрема її регіональної історії (Волинське, Брацлавське, Київське воєводства) через аналіз діяльності Трибуналу Луцького в останній чверті XVI століття.

Утворення та діяльність цієї судової установи була викликана необхідністю реформування середньовічного судоустрою та вимогами нового часу. Крім того, після Люблінської унії 1569 року Київське, Брацлавське та Волинське воєводства стали частинами нової держави Речі Посполитої. Зміни відбулися не тільки в управлінні, а й організації судоустрою.

На землях правобережної України, які входили до складу Великого князівства Литовського, судова влада була поєднана з адміністративною і здійснювалась воєводами і старостами від імені Великого князя литовського. Великокнязівський суд був найвищою судовою інстанцією в державі, а Великий князь литовський одноособово розглядав і виносив рішення в частині справ, що стосувались звинувачення собі рівних (князів, бояр, вищих чиновників). До його виключної компетенції входили справи про державну зраду, позбавлення шляхти честі, скарги на рішення судів нижчих інстанцій. Цілком очевидно, що така кількість судових справ, які розглядав Великий князь литовський і яка постійно збільшувалась, була однією з вагомих причин необхідності реформування середньовічного суду.

Зазначимо, що подібні проблеми з виконанням судової функції мали і інші монархи Європи в різний історичний проміжок часу. Так, в Англії ще в XIV столітті парламентарі переконували короля не брати особисто участі в судових засіданнях з окремих справ, а вже в першій половині XVII століття факти участі короля в судових засіданнях були вкрай рідкі. Російській імперії для досягнення подібної мети потрібно було 150 років, з часу указу Петра I 1718 року, в якому він себе звільнив від особистої участі в судових засіданнях, і до судових уставів імператора Олександра II. В Польському королівстві подібну думку в листах шляхті висловлював Сігізмунд I ще в 1538 році. Не дивлячись на сильну традицію, що була підтверджена часом, згідно з якою монарх був вищим суддею, ставало все більш очевидним і в Польському королівстві, і в Великому князівстві Литовському необхідність реформ судів. Постійні скарги на суд спричинили обмеження та скорочення королівської юрисдикції.

Була і ще одна вагома причина обмеження судової юрисдикції Великого князя литовського, а саме боротьба магнатів і шляхти. Одним з наслідків цього протистояння стала відмова магнатів від великокнязівського суду. Рішення Бельського сейму 1564 р. започаткували проведення судової реформи, результатом якої стало створення гродського, земського і підкоморного судів.

Підписання Люблінської унії 1569 року спричинило до певних змін в судоустрої Речі Посполитої, як от створення Трибуналу Луцького. В Королівстві Польському з кінця XV століття остаточні судові рішення, як і в Великому князівстві Литовському, розглядав король під час засідань сейму, або поза сеймом, в так званих асесорських чи задворних королівських судах. Великий масив справ, постійні нарікання на терміни розгляду спричинили до використання королівським судом т. зв. лімітацій (відтермінувань розгляду справи). Польський дослідник Освальд Марек Бальцер у своїй докторській (габілітація) праці «Генезис коронного Трибуналу» наводить дані, що лише протягом 1577 року було оголошено не менше трьох лімітацій [1].

Ситуація з термінами та якістю розгляду судових справ ще більше загострилась після створення нової держави – Речі Посполитої. Тепер король Речі Посполитої змушений був розглядати справи і нових підданих. За Литовськими Статутами, які не втратили чинності, деякі з судових справ він розглядав по першій інстанції, а цілий ряд апеляційних справ (на рішення земських, гродських, підкоморних, міських судів) – по другій інстанції.

Ситуація усугублювалась і тим фактом, що за середньовічним уявленням про справедливий суд, а Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ Посполита не були винятком, а радше навпаки, найсправедливішим і легітимним суддею був князь, король, монарх, тому всі піддані вважали за велику честь судитися у верховного сюзерена. Очевидним є той факт, що судова практика постійно розширювала коло тих, хто міг звернутись безпосередньо до суду короля. Враховуючи, що проблема була відома і публічно обговорювалась починаючи з дебатів на сеймі 1543 року і в наступні роки знадобилось декілька десятиліть, щоб здійснити судову реформу, затверджену Варшавським сеймом 1578 року.

Відповідно до реформи, судові функції короля Речі Посполитої суттєво обмежувались, зокрема їх компетенція звужувалась до справ майнового становища самого короля та доходів і видатків державної казни, обмежувалась найважливішими та резонансними кримінальними справами, а також апеляціями на рішення ряду судів. Територіально створений Коронний Трибунал мав юрисдикцію як над Великою Польщею так і Малою Польщею та перебирав на себе функції та роль головного суду.

Як пише у своїй роботі М. Н. Ясинський, «Коронний Трибунал засідав всім своїм складом почергово у двох містах: в Петрикові (суч. Пьотриков Трибунальський – авт.) для вирішення справ великопольських і в Любліні для вирішення справ малопольських» [2].

В свою чергу, судова система Великого князівства Литовського мала багато в чому аналогічні проблеми, про що ми говорили вище. Тому на тому ж Варшавському вальному сеймі (1578) було вирішено провести реформу для судової системи Великого князівського Литовського, але в силу різних причин справа затягнулась до 1581 року, коли почав функціонувати Головний Литовський трибунал [3]. Спочатку він засідав у Троках (тепер м. Трокай), після 1588 року відбувались засідання у м. Вільно (тепер м. Вільнюс). Крім того, сесії почергово відбувались в Мінську та Новогрудську (тепер м. Новогрудок).

В результаті таких функціональних та структурних змін було досягнуто наступних результатів. По-перше, зменшилась кількість справ, які розглядав безпосередньо король; по-друге, польський судоустрій отримав чітку і зрозумілу організацію; по-третє, було впорядковано процедуру самого судочинства. Теж саме стосується і Великого князівства Литовського.

В поєднаній особистою і парламентською унією Польщі і Литви існувало не два трибунали, а й існував третій – Луцький Трибунал (1578-1589). Час його існування був настільки короткий, що в ряді підручників закралась хронологічна помилка стосовно дати припинення його функціонування. Зокрема, в підручнику авторства П. П. Музиченка «Історія держави і права України» (шосте видання) йдеться про те, що він припинив свою діяльність у 1579 році, хоча насправді це сталося 10-ма роками пізніше [4].

Факт створення і функціонування Луцького трибуналу, який виступав найвищою апеляційною інстанцією для гродських, земських, підкоморських судів, а також позовів шляхти свідчить про факт збереження значної долі самостійності та обособленості місцевої громади, яка не піддавалась полонізації після Люблінської унії 1569 року. Юрисдикція цієї апеляційної інстанції поширювалась на Волинське, Брацлавське, Київське воєводства і в своїй судовій діяльності використовувала не польські закони, а Литовські статuti, в першу чергу Волинський 1566 року та Новий Литовський Статут 1588 року. В короткий історичний період Луцький трибунал мав повну незалежність у внутрішніх справах, користуючись автономією в галузі діючого законодавства і функціонування суду, вносячи навіть зміни в Литовські Статuti [5].

Важливим є також факт ведення судового діловодства староруською мовою, що підтверджує вище викладену тезу про автономію правової системи українських воєводств у складі Речі Посполитої після Люблінської унії. Проте, як стверджує А. О. Гурбик, на практиці Луцький трибунал був реальною апеляційною інстанцією переважно для волинських судів (Луцького, Кременецького і Володимирського повітів) і не набув значного авторитету у шляхти інших українських воєводств [6]. Більшість української шляхти і духівництво не підтримало ідею власного трибуналу. Про це свідчить і представництво у складі Луцького трибуналу.

Луцький трибунал першочергово повинен був засідати у кількості 33 суддів-депутатів. Розподіл представників суддів по воєводствах, які підпадали під його юрисдикцію, був нерівномірний. Найбільша кількість суддів-депутатів представило Волинське воєводство, яке делегувало 25 осіб, натомість Брацлавське і Київське воєводства делегувало лише по 4 представники. Термін повноважень Луцького Трибуналу визнавався протягом одного року. Однак, на практиці в такому складі Луцький Трибунал не збирався жодного разу. Більшість дослідників сходяться на тому, що його компетенція поширювалась лише на три повіти Волинського воєводства, зокрема Луцький, Волинський і Кременецький.

Вказана неточність у підручнику П. П. Музиченка очевидно має підставою той факт, що єдине засідання Луцького Трибуналу проходило в період з 11 листопада 1578 року і до 11 січня 1579 року, хоча *de jure* Луцький Трибунал припинив своє існування в 1589 році, коли апеляційною інстанцією для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств став Головний Люблінський Трибунал.

На цій сесії взамін декларованого складу у кількості 33 суддів було представлено лише 13 депутатів-суддів, 5 від Волинського та по 4 від Брацлавського та Київського воєводств. Така кількість членів трибуналу підтверджує той факт, що більшість української шляхти та духовенства не підтримували ідею власного трибуналу, не дивлячись на ту обставину, що його ліквідація була відчутним обмеженням автономного ладу українських земель під владою Речі Посполитої [7].

Звертаємо увагу наших читачів на ще одну обставину щодо припинення функціонування Луцького Трибуналу. В грудні 1586 року помер польський король Стефан Баторій. Весь наступний рік престол був вільний. За традицією, яка ніколи не оспорувалась, на цей період припинялась діяльність звичайних судів, а розпочинали свою діяльність надзвичайні суди (так звані «каптурові суди»). Новий польський король Сігізмунд III вступив на престол в січні 1588 року. Тобто майже два роки судова система Речі Посполитої не функціонувала в звичному режимі. У Волинському воєводстві в 1587 році теж розпочав роботу каптуровий суд і є велика ймовірність, що Луцький Трибунал фактично припинив свою роботу з кінця 1586 року.

Під час роботи Луцького сеймику 11 січня 1589 року було вибрано ряд депутатів в Коронний Трибунал від трьох повітів Волинського воєводства, зокрема від Луцького повіту обрали луцького старосту Олександра Пронського та князя Юрія Чорторийського, від Володимирського повіту – панів Дем'яна Гулевича і Михайла Загоровського і від Кременецького – підкоморія Адама Боговитина і пана Януша Жабокрицького. З вище означених подій розпочався новий період апеляційного суду для Волинського воєводства. Луцький Трибунал в якості апеляційної інстанції припинив свою діяльність в силу різних причин та дискусійних моментів кінцевої дати свого функціонування.

Висновки. В результаті судових реформ, закріплених рішенням Варшавського сейму 1578 року, система судів на українських землях була доповнена гродськими, земськими та підкоморними судами, компетенція яких стосувалась шляхти. Разом з ними функціонували і так звані каптурові суди, які діяли в період безкоролів'я. Система центральних органів правосуддя була представлена Коронним трибуналом, Головним Литовським трибуналом та Луцьким трибуналом. Щодо останнього, то в силу різних причин його діяльність була недовгою та не залишила помітного сліду в історії судоустрою та судочинства.

Джерела та література

1. Dr. Oswald Balzer. Geneza Trybunalu Koronnego. – Warszawa. – 1886. – С. 306.
2. Ясинський М. Н. Луцький трибунал, як высшая судебная инстанция для Волинского, Брацловского и Киевского воеводств в последней четверти XVI века / М. Н. Ясинський. – К., 1899-1900. – С. 10.
3. Дхо І. А. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І. А. Дхо. – Мн: Беларусь, 1991. – 235 с.
4. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навчальний посібник (шосте видання) / П. П. Музиченко. – К.: Знання, 2006. – 437 с.
5. Попов Г. Л. Луцький трибунал 1578 р. / Г. Л. Попов // В кн.: Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Випуск 1. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1925. – 181 с.
6. Гурбик А. О. Луцький трибунал / А. О. Гурбик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=lutsky_tribunal; том:6.
7. Енциклопедія українознавства : Словникова частина: в 11 т. / Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1954-2003.

Яцишин М. Деятельность Луцкого Трибунала (1578-1589 гг.). В статье анализируется деятельность Луцкого Трибунала как апелляционной судебной инстанции Волинского воеводства в период 1578-1589 гг. Факт создания и функционирования Луцкого трибунала, который стал высшей апелляционной инстанцией для городских судов, а также исков шляхты, свидетельствует о факте сохранения значительной доли самостоятельности и обособленности местной общины, не подвергавшейся полонизации после Люблинской унии 1569 г. Юрисдикция этой апелляционной инстанции распространялась на Волинское, Брацлавское, Киевское воеводства и в своей судебной деятельности использовала не польские законы, а Литовские статуты, в первую очередь Волинский 1566 г. и Новый Литовский Статут 1588 г. Важным фактом стало ведение судебного делопроизводства на древнерусском языке, что подтверждает вышеизложенный тезис о автономии правовой системы украинских воеводств в составе Речи Посполитой после Люблинской унии. Луцкий трибунал прекратил свое существование в 1589 году, когда апелляционной инстанцией для Волинского, Брацлавского и Киевского воеводств стал Главный Люблинский трибунал.

Ключевые слова: Луцкий трибунал, Коронный Трибунал, Главный Литовский трибунал, Волинское воеводство, Варшавский сейм 1578 г., средневековое судопроизводство.

Iatsyshyn M. Lutsk Tribunal Activities (1578-1589). The article analyzes the Lutsk Tribunal Activities as an appeal court of Volyn province in the period of 1578-1589. The establishment and operation of Lutsk Tribunal, which acted as the highest instance for municipal courts and also for the lawsuits of nobility, testifies to the fact of preserving a significant share of self-reliance and independence of the local community that resisted the processes of Polonization after Lublin Union 1569. The jurisdiction of this of appeal instance spread over Volyn, Bratslav, Kyiv voivodeships and in its activities was guided not by Polish laws but used Lithuanian Statutes, predominantly the Volynian (1566) and New Lithuanian Statute of 1588. The author lays emphasis on the conducting record keeping in Old Russian language that confirm the above-mentioned idea about autonomy of legal system in the Ukrainian voivodeships within Rzecz Pospolita after Lublin Union 1569. Lutsk Tribunal ceased existence in 1589, when the Main Lublin Tribunal had become the highest appeal instance for Volyn, Bratslav and Kyiv voivodeships.

Key words: Lutsk Tribunal, Crown Tribunal, Main Lublin Tribunal, Volyn voivodeship, Warsaw Sejm in 1578, medieval judicial proceedings.